

QARAQALPAQSTAN KÓRKEM ÓNERINDE BALET JANRI

Ózbekstan mámleketlik Konservatoriyası Nókis filiali

“Ulitwma kásiplik hám social-gumanitar pánler kafedrası”

*“Muzıkatanıw” qániygeligi 1-kurs studenti: **Dáuletyarova Gaziynexan***

*Ilimiy basshı: **Kamalova Gulmaryam***

Аnnotaciya: *Bul maqalada balet janrınıń kelip shıǵıwı, birinshi baletlerdiń dóretiliwı hám rawajlanıwı, jáne de, Qaraqalpaqstanda balettiń payda bolıw tariyxı, baletke degen itibar hám balet janrınıń payda bolıwına úles qosqan kompozitorlar hám baletmeysterler haqqında keń túrde sóz etiledi.*

Gilt sózler: *Muzikalı teatr, balet, opera, libretto, orkestr, janr, repertuar, mádeniyat, kompozitor, baletmeyster.*

Аннотация: *В данной статье говорится о создании и развитии первых балетов, зарождению балетного жанра, появление первого балета в Каракалпакстане, внимании к балету, а также композиторы и балетмейстеры способствовавших возникновению балетного жанра.*

Ключевые слова: *Музыкальный театр, балет, опера, либретто, оркестр, жанр, репертуар, культура, композитор, балетмейстер.*

Annotation: *This article talks about the creation and development of the first ballets, the emergence of the ballet genre, the appearance of the first ballet in Karakalpakstan, attention to ballet, as well as composers and choreographers who as contributed to the emergence of the ballet genre.*

Keywords: *Musical theatre, ballet, opera, libretto, orchestra, genre, repertoire, culture, composer, choreography.*

Házirǵı kúnde elimizde kóplegen ózgerisler júz berip kelmekte. Solar qatarında muzıka tarawında da kóplegen ózgerisler, rawajlanıwlar bolıp atır. Mámleketimiz jaslarında teatr saxna shıǵarmalarına degen qızıǵıwshılıqlar kúnnen kúnge artıp barmaqda. Kórkem óner tarawında sintetik janrı bolıp,

muzıkada óziniń forması, jáne de ózgeshelikleri menen ajıralıp turatuǵın janr- bul balet. Balet – bul saxnalıq mádeniyattıń bir túri bolıp, onıń mazmunı xoreografiyalıq obrazlarda ashıp beriledi. Balettiń muzıkası xoreografiyalıq, emociyalı obraz, metroritmikanı esapqa alıp balet librettosı tiykarında jazıladı.

Balet termini Italiyada oyanıw dáwirinde júzege keldi. Onıń payda bolıwına dástúriy mádeniyat, antik oyun hám pantomimalar tiykar boldı. XVI ásir aqırı hám XVII ásir baslarında italiyan kompozitorları hám tancmeysterları(baletmeyster) Franciyaǵa júmısqa shaqırıladı. Franciyada rawajlanǵan jańa balet pútkil Evropaǵa tarqaldı. Vestris, Mariya, Talyoni, Andjolini, Pallerini kıbı jetekshı baletmeysterlardıń dóretiwshılıǵı gúllep jasnadı. Sol dáwirde Italiyanıń kózge kóringen Rim, Milan, Neapol, Florensiya, Venetsiya kıbı qalalarında opera hám balet teatrları ashıldı. Balet janrı Moskva mámleketinde XVII ásirde payda bolıp, saxna mádeniyatınıń eń belgili muzıkalı oyunınıń túrlerinen birine aylandı. Rus balet mádeniyatınıń tiykarshısı francuz ayaq oyun ustası Jan Batist L bolıp tabıladı. Ol 1738-jılı Rossiyada birinshi balet mektebin ashıp, eń jaqsı shákirtlerdi tayarlap shıǵarǵan, olar: Aksiniy Sergeeva, Avdotya Timofeeva, Afanasiy Toporkov, Andrey Nesterov h.t.b.

Quramalı janrlardıń biri bolǵan balet janrı Ózbekstan Respublikasına da kirip kelip, XX ásirdeń 30-40-jıllarında rawajlana basladı. Ózbek temalarınan paydalanılıp N.A.Roslavechtıń “Paxta”, E.G.Brusilovskiynıń “Gúlandan”, S.N.Vasilenkonıń “Aqbilek” h.t.b. baletler jazıladı. Ózbek balet tariyxında G.Musheldıń zamanagoy temasına jazılǵan “Balerina” birinshi xoreografiyalıq shıǵarması payda boladı. Bul balet eki redakciyadan shıǵadı. Birinshi redakciyasında “Gulnara” dep ataladı. 1956-jılı D.Zakirov hám R.Gienkonıń “Ayniso” baleti dóretiledi. Bul balettiń librettosına qaraganda muzıkası kórkemlik jaqtan júdá quramalı bolǵanlıǵı sebebli teatr repertuarınan alıp taslanadı. 1959-jılı I.Akbarovtıń “Arman” hám G.Musheldıń “Kashmir ápsanası” baletleri dóretiledi. “Arman” baletiniń saxnalıq ómiri júdá qısqqa boladı, biraq onıń muzıkası simfoniyalıq syuita sıpatında atqarılıp kelmekte. Ózbek xalıq ertekleri tiykarında

B.Brovtsin “Semurg” (1964) baletin, B.Zeydman “Chelovek kotoriy smeyotsya” (1962) hám “Drakon i solntse” (1967) baletlerin jazadı.

XX ásirdeń 90-jıllarınıń ortalarında Qaraqalpaqstanǵa balet janrı kirip keledi. 1996-jılı N.Muxammeddinov muzıkasına, baletmeyster T.Xojasov librettosına birinshi qaraqalpaq milliy “Ayjamal” baleti dóretilip saxnaǵa qoyıladı. Balet eki akt bes kartinadan ibarat. “Ayjamal” baleti aradan 21 jil ótip kompozior tárepinen qayta islenedi. Muzıkalıq jaqtan hám soǵan sáykes ráń-báreń milliy naǵıslar, kestelengen kostyumlar, sulıw dekoraciýalar menen bayıtılǵan opera Ózbekstan xalıq artisti baletmeyster X.Sharipov tárepinen saxnalastırıladı. Balet 2017-jılı 29-aprel kúni qayta saxna júzin kóredi hám úlken tabısqa erisedi. Ekinshi saxnalastırılıwında balet qaharmanları Ayjamal – Nigora Sharipova, Qasım – Baxtiyar Nazarov, Erman ǵarrı-Baxıtjan Dáwletov, Orazbiyke – Ayjamal Tólegenova, Dálmenbay – Sultan Dúysenbaev, Eshbay – Batır Nietullaev, Shılımbet – Alisher Qurbanov, Esimbet – Sultan Jubaev, Doshımbet – Aziz Óteniyazov h.t.b jas qız-jigitler obrazlardı sheberlik penen jaratıp beriwde ózleriniń úlken úlesin qosqan. Shıǵarmanıń joqarı dárejede tabıslı shıǵıwında belgili dirijyor, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikasına miynetı sińgen kórkem óner ǵayratkeri Qurbanbay Zaretdinovtıń da miynetı girewli. Ayjamal baleti qaraqalpaq xalqınıń júreginen óshpes orın alǵan milliy balet bolıp, ol sónbes dúrdanalarımızdıń birine aylandı. Usı “Ayjamal” baleti úshin N.Muxammeddinov hám Q.Zaretdinovlar 1999-jılı Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı bolıw baxtına miyassar boldı. Ayjamal baletiniń mazmunına názer taslaytúǵın bolsaq, bul balet xoreodrama bolıp, N.Muxammeddinov balettıń dramaturgiyasına muzıkanıń kórkem súwretshilik róline úlken máni berip, keńeytip hám tereńlestirip haqıyqıy qaraqalpaq milliy baletin dóretken. Bul tragediyalıq shıǵarmanıń baslı teması jaslardıń bir-birine bolǵan muhabbatı dewtúǵın bolsaq, ekinshi tárepten ana hám bala arasındaǵı shegara, ákesi sebepli ómiri shiyelenisken eki jas ayralıqqa duwshar bolıp, jas návshedey Ayjamal májbúrlikten ómirden kóz jumadı. Shıǵarma liriko-epikalıq dástanlarǵa tán lirikalıq, yamasa ashıqlıq xoreodrama xarakterinde jazılǵan. Jáne de

Qaraqapaqstan kórkem ónerinde belgili baletler júda kóp, mısal etip alatúgın bolsaq, Qaraqalpaq xalıq dástanı tiykarında dóretilgen 2 aktli 6 kórinisli Qırq qız baleti, belgili kompozitor, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikasına xızmet kórsetken kórkem óner gáyetkeri Qurbanbay Záretdinovqa tiyisli bolıp tabıladı. Bul baletke názer taslaytúgın bolsaq, batır qız Gúláyım hám qırq qız haqqında sóz etiledi. Sonday-aq belgili qaraqalpaq milliy baletleri qatarına kirgen “Makarya sulıw” baleti kompozitor Marqabay Jiyemuratov hám “Qoblan” baleti kompozitor hám xalıqaralıq respublikalıq tańlawlar laureatı Charshemov Jamilge tiyisli bolıp tabıladı. Qaraqalpaqtıń iri kólemdegi shıǵarmaların kompozitorlar óz perzentindey kórgenliginen, perzentleriniń atları menen ataǵan. Mısalı Najmaddin Muxammeddinovtıń Ájinyaz atlı perzentı bolǵan bolsa, Qurbanbay Záretdinovtıń Tumaris atlı aqlıq qızı bar. Óz perzentlerin Ájinyazday, Tumaristay márt, ilimli, bilimli insanlar bolsın dep óz shıǵarmalarında solay etip ataǵan, qaraqalpaq xalqınıń belgili kompozitorları. Hár bir kompozitor óziniń milliy urp-ádetlerin awladlarında, shıǵarmalarında dawam ettiriwdı qáleydi. Kompozitorlardan bul janrǵa kóbrek itibar berip, jáne de qaraqalpaq xalqında balet janrınıń rawajlanıwına, balet spektakilleriniń repertuarın bayıtıwda óz miynetler islewın sorap qalamız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 270-273.
2. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 10. – C. 818-821.
3. Gaziynexan, D., & Gúlmaryam, K. (2024). QARAQALPAQSTAN MÁDENIYATINDA DEMLI SAZ ÁSBAPLARDIŃ QÁLIPLESIWİ. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 14(1), 14-17.
4. Dauletyarova, G., & Kamalova, G. (2024). A LOOK AT THE WORK OF TEACHER POLATBAY QURBANAZAROV. *Modern Science and Research*, 3(1), 283-288.

5. Gaziynexan, D., & Gúmaryam, K. USTAZ POLATBAY QURBANAZAROV TIŃ DÓRETIW SHILIGINE BIR NÁZER.
6. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 10. – С. 880-884.
7. Gulxumar D., Gulmaryam K. BASHEROV DYNASTY //World scientific research journal. – 2023. – T. 22. – №. 2. – С. 26-31.
8. Abdikarimova I., Kamalova G. KARAKALPAK FOLKLORE //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 2. – С. 1237-1239.
9. Madrimova T., Kamalova G. M. TEACHERS ARE DEAR... //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 1.
10. То‘xtajon M., Kamalova G. M. XORAZM DOSTONCHILIKI //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2024. – Т. 16. – №. 3. – С. 30-35.
11. Segizbaeva G., Kamalova G. J. CHAR SHEMOV TIŃ DÓRETIW SHILIGINDE SAHNA HÁM KINO MUZIKASI //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 1. – С. 289-294.
12. Dauletyarova G., Kamalova G. A LOOK AT THE WORK OF TEACHER POLATBAY QURBANAZAROV //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 1. – С. 283-288.
13. Kamalova G. M. et al. KÓRKEM ÓNER TARAWÍNDÁ ÁDEBIYATLARDÍŃ TUTQAN ORNÍ //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2024. – Т. 16. – №. 2. – С. 296-299.
14. Ulzada O., Kamalova G. M. QARAQALPAQSTANDA OPERA JANRINIŃ RAWAJLANIWI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 37. – №. 2. – С. 36-40.
15. Pirnazarov B., Kamalova G. PEOPLE'S FAVORITE SINGER SAGINBAI MATMURATOV //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 263-2668.

16. Saparova G. S., Kamalova G. M. M. TARIKHOV'S ROLE IN THE KARAKALPAK MUSICAL CULTURE //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 276-282.
17. Muratbaeva R., Kamalova G. M. MULTI-FACETED MONOCHROME //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 269-275.
18. Ulzada O., Kamalova G. M. QORAQALPOQ SOZ ASBOBLARI KELIB CHIQISHI //Journal of new century innovations. – 2024. – Т. 44. – №. 2. – С. 166-168.
19. Jamg'irbaevna N. A. QISSAXONLAR //BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2023. – Т. 3. – №. 5. – С. 113-116.
20. Чаршемов Ж. МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕК КИНОМУСИҚАСИ //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 16-22.
21. Charshemov J. Karakalpak bakhshis and schools of bakhshi art //Teoretical and Applied Science (ISSN: 2409-0085). – 2023. – Т. 118. – С. 178-180.
22. Jamil Charshemov. (2024). PROCESSES OF REALIZATION OF KARAKALPAK FOLKLORE IN SYMPHONIC MUSIC OF 30-80 YEARS OF XX- CENTURY. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 2(1), 33–36.
23. PROCESSES OF REALIZATION OF KARAKALPAK FOLKLORE IN SYMPHONIC MUSIC OF 1990-2010 OF XX-XXI CENTURY. (2024). *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, 2(1), 37-41.
24. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 270-273.

25. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 818-821.
26. Чаршемов Ж. БАЛЕТДА ЖЖ НОВЕР РЕФОРМАТОРЛИГИ //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – Т. 33. – №. 2. – С. 20-25.
27. Charshemov J. XVI-XVII ASRLARDA BALETNING YEVROPADA KLASSIK RAQS TURI SIFATIDA RIVOJLANISHI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 22-27.
28. Charshemov J., Muratbaeva R. JAՆA RUXTAՂI XALIQ QOSIQLARI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 16-21.
29. Charshemov J., Orazalieva G. BAROKKO DՀWIRINIՆ GARMONIYASI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 49-53.
30. To'xtajon M., Charshemov J. O'ZBEK MUSIQASIDA LAZGINIՆ TUTGAN O'RNI VA UNING TURLARI //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – Т. 36. – №. 3. – С. 163-166.
31. IT A., JA S. JAՆA OՄIRGE QՀDEM BASQAN XALIQ QOSIQLARI //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – Т. 36. – №. 3. – С. 158-162.
32. Axmetovna M. A., Charshemov J. A. POLIFONIYANIՆ RAWAJLANIW DՀWIRLERI HՀM POLIFONIYALIQ FORMALAR //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – Т. 36. – №. 3. – С. 167-171.
33. Muratbaevna J. X., Charshemov J. A. QUNIՆ JOՂALTPAՂAN NAMALAR //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2024. – Т. 19. – №. 5. – С. 28-33.
34. Sh S. G., JA S. JANՂA JAGIՄLI NAMALAR //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2024. – Т. 19. – №. 5. – С. 16-21.
35. Jamil C. et al. OHANGLAR JILOLANGANDA //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2024. – Т. 19. – №. 5. – С. 22-27.

36. Gulxumar D., Gulmaryam K. MODERN SCIENCE AND RESEARCH //MODERN SCIENCE. – 2023. – T. 2181. – C. 3906.